

**PĚTIFAKTOROVÝ MODEL OSOBNOSTI,
PROSOCIÁLNÍ CHOVÁNÍ A EMPATIE
U STUDENTŮ STŘEDNÍCH A VYSOKÝCH ŠKOL**

**THE FIVE-FACTOR PERSONALITY MODEL, PROSOCIAL
BEHAVIOUR AND EMPATHY IN SECONDARY SCHOOL AND
UNIVERSITY STUDENTS**

Zdeněk MLČÁK

Katedra psychologie a aplikovaných sociálních věd
Filozofická fakulta, Ostravská Univerzita v Ostravě
Reální 5, 701 03, Ostrava, ČR
zdenek.mlcak@osu.cz

*Príspevek byl podpořen projektem specifického výzkumu
Ostravské univerzity v Ostravě SGS3/FF/2010 s názvem
„Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“.*

Abstrakt

Studie pojednává o některých vybraných výsledcích výzkumu pětifaktorového modelu osobnosti, prosociálního chování a empatických tendencí u relativně početného souboru středoškolských a vysokoškolských studentů (N = 1454) v kontextu s jejich pohlavím, studijní zaměřeností a dobrovolnickou zkušeností. Výsledky podporují význam dobrovolnických zkušeností pro rozvoj osobnosti a jejího prosociálního chování.

Klíčová slova: pětifaktorový model osobnosti, empatické tendence, dobrovolnictví.

Abstract

This study reflects on selected results of research into the five-factor personality model, prosocial behaviour and empathetic tendencies in a relatively large sample of secondary school and university students (N = 1454) in the context of their sex, field of study and experience of voluntary work. The results emphasize the importance of voluntary work experience for personality development and prosocial behaviour.

Key words: five-factor personality model, empathetic tendencies, voluntary work .

ÚVOD

Prezentovaná studie je teoreticky a metodologicky podložena poznatky, které se vztahují k pětifaktorovému modelu osobnosti, k dispozičním aspektům prosociálního chování, k multi-dimenzionálnímu pojetí empatie, k fenoménu dobrovolnictví a ke konceptu sociální žádoucnosti. Jejím základním cílem je zjistit statisticky významné rozdíly v dimenzích pětifaktorového modelu osobnosti, prosociálních a empatických tendencích a v úrovni sociální

žádoucnosti, a to v souvislosti s pohlavím, studijním zaměřením a dobrovolnickou zkušeností u souboru středoškolských a vysokoškolských respondentů, včetně jejich možných interakcí.

PĚTIFAKTOROVÝ MODEL OSOBNOSTI

Předložená studie využívá pětifaktorový model osobnosti, který konceptualizovali P. T. Costa a R. R. McCrae (viz např. McCrae, Costa, 1996). Tento model, vychází přístupu strukturující osobnost s využitím rysového hlediska, který má v moderní psychologii relativně dlouhou tradici, a který vedl k vytvoření řady dřívějších rysových modelů. Osobnostní rysy, vlastnosti či dimenze jsou v psychologii většinou chápány jako trvalé, vrozené a individuálně diferencované dispozice k různým způsobům chování (podrobněji viz Hřebíčková, Urbánek, 2001). Pětifaktorový model osobnosti tvoří následujícími faktory, které je možné využít k základní diagnostice struktury osobnosti.

- 1) **Neuroticismus (N)** – zjišťuje úroveň přizpůsobení či emocionální nestabilitu. Diferencuje mezi osobami náchylnými k psychickému vyčerpání a nereálným ideálům, od osob emocionálně vyrovnaných a odolných vůči psychické exhausci. Vysoký skóre v této dimenzi může souviset s takovými osobnostními charakteristikami jako jsou napětí, neklid, nejistota, nervozita, labilita, sklon k hypochondrii; nízký skóre může svědčit pro klid, relaxovanost, vyrovnanost, stabilitu, sebejistotu, spokojenost a uvolněnost.
- 2) **Extraverze (E)** – odráží kvalitu a kvantitu interpersonálních interakcí, potřebu stimulace a úroveň aktivity. Vysoký skóre se může pojit se sociabilitou, aktivitou, hovorností, optimismem, zábavností a orientací na druhé; nízký skóre se může vztahovat k uzavřenosti, vážnosti, mlčenlivosti, tichosti, úkolové orientaci.
- 3) **Otevřenosti vůči zkušenosti (O)** – měří tendenci vyhledávat nové zážitky, sklon objevovat a tolerovat neznámé. Vysoký skóre má vztah ke zvědavosti, všestrannosti zájmů, originalitě, imaginativnosti, tvořivosti a pokrokovosti; nízký skóre vyjadřuje konvenčnost, přizemnost, úzkost zájmů, neanalytičnost a neuměleckost.
- 4) **Přívětivost (P)** – zjišťuje kvalitu interpersonální orientace na kontinuu od soucítění s druhými po nepřátelskost, projevující se v myšlenkách, pocitech a činech. Vysoký skóre může souviset s konzervativismem, dobrosrdečností, laskavostí, pomocí druhým, upřímností, důvěřivostí; nízký skóre může vyjadřovat cynismus, surovost, podezíravost, odmítání spolupráce, pomstychtivost, bezcitnost.
- 5) **Svědomitost (S)** – diagnostikuje úroveň motivace, vytrvalosti a organizace cílově zaměřeného chování a diferencuje mezi spolehlivými, na svou osobu náročnými jedinci a osobami lhostejnými a nedbalými. Vysoký skóre umožňuje usuzovat na spolehlivost, pracovitost, disciplinovanost, přesnost, sklon k puntičkářství, pořádkumilovnost, náročnost na vlastní osobu; nízký skóre svědčí o nespolehlivosti, lenosti, bezcíllosti, nedbalosti, lhostejnosti, malé vůli a požitkářství.

PROSOCIÁLNÍ CHOVÁNÍ

Druhé teoretické východisko studie představuje prosociální chování, které lze chápat s souladu s definicí N. Eisenbergové a jejích spolupracovníků Tito autoři vymezují prosociální chování jako „dobrovolné chování zaměřené na prospěch druhých“ (Eisenberg, Fabes, Spinrad, 2006, s. 646). Z této definice vyplývá, že prosociální chování tvoří širokou obsahovou kategorii, v jejímž rámci se řada autorů pokusila o jeho podrobnější klasifikaci. V tomto textu je upřednostňována klasifikace prosociálního chování, kterou vypracovali G. Carlo a B. A. Randallová (2002). Dispoziční základy prosociálního chování nazývají pojmem **prosociální tendence**, který podle nich vhodně vyjadřuje pohotovost jedince chovat se prosociálním

způsobem. Jejich klasifikaci tvoří šest základních prosociálních tendencí, které se vzájemně odlišují především z hlediska jejich motivace.

- 1) **Altruistické chování** zahrnuje dobrovolné pomáhání, motivované primárně zájmem o potřeby a prospěch druhé osoby, které bývá často vyvolané soucitem a internalizovanými morálními normami či principy. Protože pomáhající subjekt je primárně koncentrován na potřebu druhého, jeho chování někdy vede k jeho vlastním nákladům či ztrátám. I když teoretikové stále diskutují o tom, zda altruistické chování ve skutečnosti vůbec existuje, nelze pominout řadu důkazů pro podporu tohoto jevu. Poukazuje se na dědičnost soucitu či sympatie, které mají evolučně adaptivní funkci, na stabilitu altruistického chování člověka v průběhu ontogeneze i na signifikantní vazby mezi určitými osobnostními proměnnými a prosociálním chováním, jež byly zjištěny v různých kontextech.
- 2) **Vyžádané chování (kompliance)** je pomáhání druhým, které je motivováno reakcí na jejich verbální nebo nonverbální žádost. Tento druh pomáhání se ve společnosti vyskytuje obecně mnohem častěji než spontánní pomáhání. Zdá se, že vyšší úroveň compliance souvisí s vyšší úrovní morálního usuzování orientovaného na dosahování sociálního uznání, ale i s vyšší úrovní přijímání perspektivy a soucitu.
- 3) **Emocionální chování** je zaměřeno na pomáhání druhým v emocionálně vypjatých situačních podmínkách (viz např. bolestivé zranění určité osoby). Tyto situace mohou u přihlížejících osob vyvolávat soucit, ale i vysokou úroveň vzrušení a osobního distresu. Ukazuje se, že pomáhání ve vysoce nabitých emocionálních situacích je silně motivováno soucitem, který odpovídá tendenci pomáhajících orientovat se více na druhé než na vlastní osobu, a také vysokou úrovní empatie.
- 4) **Veřejné chování** představuje jednání, k němuž dochází za účasti publika, a je pravděpodobně alespoň částečně motivováno přáním získat akceptaci a respekt druhých. Pomáhání prováděné před jinými lidmi bývá někdy spojeno s některými motivy, zaměřenými na vlastní osobu aktéra, tj. např. s motivy získat prestiž a uznání, chovat se sociálně žádoucím způsobem a pozitivně prezentovat vlastní osobu. Tento typ pomáhání nemusí souviset s vyšší úrovní morálního usuzování ani s tendencí orientovat se na druhé na základě soucitu či přijímání perspektivy osob, které se nacházejí v situacích nouze.
- 5) **Anonymní chování** je pomáhání, které je vykonáváno, aniž by pomáhající člověk věděl, komu je takto pomáháno. Většinou je motivováno pozitivně prožívanými pocity, souvisejícími s tím, že byl vykonán dobrý skutek.
- 6) **Krizové chování (emergentní chování)** je pomáhání lidem, kteří se nalézají v krizových nebo v jiných typech emergentních situací (např. ve frustraci či ve stresu).

EMPATICKÉ TENDENCE

Dalším konceptem, který tato studie využívá, je multidimenzionální pojetí empatie M. H. Davise (1980, 1983, 1996). Tento autor konceptualizuje empatii jako strukturovaný fenomén, který kromě emocionálních a kognitivních složek zahrnuje i další komponenty. Podrobnější informace o tzv. organizačním modelu empatie M. H. Davise jsou uvedeny v jiné publikaci (Mlčák, 2009). M. H. Davis v rámci tohoto organizačního modelu empatie (1983, s. 113) definuje empatii v širokém smyslu jako „reakci jedince na pozorované prožívání druhého“. Dispoziční empatii podle tohoto autora tvoří čtyři vzájemně související, nicméně oddělené základní tendence.

- 1) **Empatický zájem (EC – empathic concern)** měří tendenci prožívat vřelost, soucit, sympatii a zájem o druhé osoby, kteří se ocitli v nepříznivých podmínkách;

- 2) **Přijímání perspektivy (PT – perspective taking)** diagnostikuje tendenci přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení a snahu přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě;
- 3) **Osobní distres (PD – personal distress)** měří tendenci prožívat na sebe orientované pocity úzkosti, neklidu či diskomfortu při percepci jiných osob, které se ocitli v naléhavých či nouzových situacích.
- 4) **Fantazie (FS – fantasy)** umožňuje hodnocení tendence imaginativně se přesunout do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech a uvědomovat si jejich situaci.

FENOMÉN DOBROVOLNICTVÍ

Dobrovolnictví dnes představuje celkově nesourodý fenomén, který zahrnuje široké spektrum různých aktivit. Mezi nejrozšířenější druhy dobrovolnictví patří dárcovství (darování peněz, věcí, krve, tělesných orgánů, času), dobrovolná občanská výpomoc (služba orientovaná na rodinu, příbuzné, sousedy), vzájemně prospěšné dobrovolnictví (činnost probíhající v rámci určité komunity) a veřejně prospěšné dobrovolnictví (aktivity organizované institucionálně). Vzhledem k tomu, že v současné době existuje ve všech vyspělých zemích výrazná tendence k profesionalizaci dobrovolnické činnosti, je možné definici dobrovolnictví zúžit. Pro potřeby této studie, a také s ohledem na současnou odbornou literaturu (viz např. Omoto, Snyder, 1995; Penner 2002 aj.), lze dobrovolnictví vymezit jako *dlouhodobé, svobodně zvolené a plánované prosociální chování zaměřené na prospěch či zlepšování pohody cizích osob, sociálních skupin či komunit, které je vykonáváno z nemateriálních motivů a v organizačním kontextu. V kontrastu se spontánní pomocí dobrovolnictví vyžaduje plánování, stanovení priorit a koordinaci osobních možností a úkolů v rámci určitých organizací.*

Při psychologickém studiu dobrovolnictví se, kromě funkcionálního (motivačního) přístupu (podrobněji viz Clary et al., 1998), který se pokouší o identifikaci funkcí či motivů, jež vedou osoby k dobrovolnickým aktivitám, široce uplatňuje i dispoziční (rysový) přístup, jenž usiluje o identifikaci konfigurace osobnostních vlastností, které souvisí s rozhodnutím jedince stát se dobrovolníkem a setrvat v této roli.

S ochotou stát se dobrovolníkem, s jeho délkou i počtem odpracovaných hodin, souvisí rysy prosociální osobnosti. Podle L. A. Pennera a jeho spolupracovníků (Penner et al., 1995; Penner 2002) k nim patří především na druhé orientovaná empatie (other oriented empathy), která se vztahuje ke kognitivním a emocionálním aspektům osobnosti a ochota pomáhat (helpfulness), odrážející spíše její behaviorální aspekt. S dobrovolnictvím jsou spjaty i další osobnostní aspekty, k nimž patří prosociální postoje a sociální odpovědnost.

S dobrovolnictvím souvisí také altruistická osobnost (viz Rushton, 1981; Batson, 1991), která se vyznačuje tendencí nezištně pomáhat druhým a o jejíž existenci se vedou v psychologii dlouhodobé spory. K charakteristikám této osobnosti vyšší míra akceptace morálních hodnot, sociální odpovědnost i vyšší úroveň emocionální a kognitivní empatie. Konzistentně se ukazuje, že právě altruismus je nejvýznamnějším prediktorem dobrovolnictví (viz např. Penner, Finkelstein, 1998; Mowen, Sujana, 2005).

Osobnostními charakteristikami dobrovolníků pracujících v oblasti mentální hygieny, se zabývali N. J. Allen a J. P. Rushton (1983). Podle těchto autorů lze, i přes jisté metodologické pochybnosti, výzkumně doložit, že dobrovolníci mají, na rozdíl od souborů srovnatelných osob, které se dobrovolnictví nevěnují, odlišné osobnostní charakteristiky. Mají více internalizovaných morálních standardů, celkově silnější superego a vyšší míru svědomitosti. Inklinují také více k intristické náboženské orientaci. Více akceptují vlastní osobnost, jsou více schopni projevovat důvěru, dokáží se více otevřít před druhými a více diskutovat o svých

myšlenkách a pocitech. Jsou více bezstarostní, emocionálně stabilnější, více spokojeni se svým životem, jsou přesvědčeni o tom, že mají vyšší kontrolu nad svým životem. Jsou více osobně zdatní (self-efficacy), více flexibilní, více orientovaní na nezávislý výkon a více tolerantnější.

L. A. Penner se spolupracovníky (2005) podává přehled empirických studií, které se týkají vlivu dobrovolnictví na osobnost. Tyto studie dokládají celkově pozitivní vývojový dopad na osobnost dobrovolníků. U adolescentů vede dobrovolnictví k rozvoji prosociálních postojů, hodnot a osobní identity a k větší pravděpodobnosti, že se budou dobrovolnictvím zabývat i v dospělosti. Dobrovolnictví zvyšuje jejich sebeúctu, sebedůvěru i jejich akademickou úspěšnost. Současně má dobrovolnictví adolescentů pozitivní vliv na výskyt nebezpečného nebo antisociálního chování. Adolescenti, kteří se věnují dobrovolnickým aktivitám, také s menší pravděpodobností užívají drogy, dosahují horších výsledků ve škole, otěhotní, dopustí se deliktů nebo jsou uvězněni. Dobrovolnictví dospělých osob pozitivně ovlivňuje jejich psychické a fyzické zdraví. Souvisí s nižším výskytem depresí u osob starších 65 let a s jejich lepší psychickou pohodou. Dospělí dobrovolníci jsou celkově zdravější a žijí déle než kontrolní skupina. U dospělých dobrovolníků se projevuje lepší sociální integrace i nižší úroveň odcizení.

VÝZKUM

Výzkumný projekt, jehož teoretická východiska byla popsána výše, využívá poměrně rozsáhlé databáze, která byla vytvořena syntézou kompatibilních dat, pocházejících z dílčího projektu B výzkumného úkolu GA ČR č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afiliaci a empatii“ (autor projektu B – Z. Mlčák) a z dat, jež byla získána v projektu specifického výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě SGS3/FF/2010 s názvem „Osobnostní aspekty prosociálního chování u adolescentů“ (řešitel Z. Mlčák, spoluřešitelé I. Půlpánová, R. Volná, L. Smitalová).

Cíle studie jsou zaměřeny na získání důkazů, že u respondentů existují statisticky významné rozdíly v dimenzích osobnosti, v úrovni prosociálních dispozic a empatických tendencí s ohledem na:

- C1 – jejich pohlaví;
- C2 – jejich studijní zaměření;
- C3 – jejich dobrovolnickou zkušenost;
- C4 – interakci jejich pohlaví a studijní zaměřenosti;
- C5 – interakci jejich pohlaví a dobrovolnické zkušenosti;
- C6 – interakci jejich studijní zaměřenosti a dobrovolnické zkušenosti;
- C7 – interakci jejich pohlaví, studijní zaměřenosti a dobrovolnické zkušenosti.

K dosažení uvedených cílů byly využity výsledky získané aplikací čtyř diagnostických metod, které tvořily NEO pětifaktorový osobnostní inventář, PTM – Dotazník prosociálních tendencí, IRI – Index interpersonální reaktivity a MCSDS – Marlow – Crowneho škála sociální desirability.

- 1) **NEO pětifaktorový inventář (NEO FFI)** byl převeden a standardizován pro českou populaci M. Hřebíčkovou a T. Urbánkem (2001). Inventář měří pět obecných dimenzí popsanych v teoretické pasáži studie, z nichž každá zahrnuje 12 sebezposuzujících výpovědí, které proband hodnotí z hlediska výstižnosti na pětibodové škále (0 – vůbec nevystihuje, 1 – spíše nevystihuje, 2 – ani vystižná ani nevystižná výpověď, 3 – spíše vystihuje, 4 – úplně vystihuje).

- 2) **PTM – Dotazník prosociálních tendencí PTM** (PTM – Prosocial Tendencies Measure) G. Carla a B. A. Randallové (2002) v překladu autora studie. Dotazník zahrnuje 23 položek, které respondenti hodnotí pomocí pětibodové stupnice Likerova typu (1 – vůbec mě nevystihuje, 2 – trochu mě vystihuje, 3 – více mě vystihuje, 4 – dobře mě vystihuje, 5 – naprosto mě vystihuje). Položky dotazníku jsou na základě výsledků faktorové analýzy uspořádány do šesti níže uvedených subškál prosociálního chování, které mají rozdílný počet položek.
- Anonymní chování – AN (angl. anonymous) – 5 položek.
 - Veřejné chování – PU (public) – 4 položky.
 - Altruistické chování – AL (altruism) – 5 položek.
 - Vyžádané chování – CO (compliant) – 2 položky.
 - Emocionální chování – EM (emotional) – 4 položky.
 - Krizového chování – DI (dire) – 3 položky
- 3) **IRI – Index interpersonální reaktivity** (IRI – Interpersonal Index reactivity) M. H. Davise (1980, 1983, 1996) v překladu autora studie. Tato škála sestává ze 4 subškál uvedených v teoretické části studie. Škálu tvoří 28 položek, z nichž každá měří specifickou komponentu empatického procesu nebo jeho důsledky, a to spíše ve smyslu tendence než ve smyslu čisté schopnosti. Položky, které měří různé aspekty kognitivní i emocionální empatie, jsou respondenty posuzovány na pětibodové Likertově škále od 0 – nevystihuje mě dobře až po 4 – vystihuje mě velmi dobře.
- 4) **MCSDS – Marlow – Crowneho škála sociální desirability** (MCSDS – Marlow – Crown Social Desirability Scale) byla vytvořena D. P. Crownem a D. Marlowem (1960). Vychází z předpokladu, že měření, která jsou založena na sebevypovědi (self-reportu) respondentů ovlivňuje i určité zkreslení, jež vychází z jejich tendence odpovídat tzv. sociálně žádoucím způsobem, stylizovat se, „dělat se lepším“, pozitivně se sebezprezentovat či disimulovat. Tato ověřená škála s 33 položkami s nucenou volnou respondenta typu ano – ne má dobré psychometrické parametry a její výsledný skóre statisticky významně neovlivňuje pohlaví ani věk respondentů.

Výzkumný soubor tvořilo celkem 1454 středoškolských a vysokoškolských respondentů. Jejich věkové rozpětí činilo 15–22 let. Do souboru byly zahrnuti respondenti z 5 středních škol a respondenti z 1.–3. ročníku některých fakult Ostravské univerzity v Ostravě a Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě. Protože získat náhodný výběr ze základního souboru českých středoškolských a vysokoškolských studentů se jevílo organizačně i finančně jako velmi obtížné, byl výzkumný soubor sestaven nenáhodným způsobem. I přes velký počet respondentů výzkumného souboru jej však nelze považovat za reprezentativní.

Složení výzkumného souboru z hlediska příslušnosti respondentů k jednotlivým středním školám a fakultám ilustruje tab. č. 1.

Tab. č. 1 Složení výzkumného souboru z hlediska školní příslušnosti studentů

	Abs. četnost	Rel. četnost
Obchodní akademie v Novém Jičíně	109	7,50
Obchodní akademie v Ostravě	150	10,32
Střední zdravotnická škola v Novém Jičíně	144	9,90
Střední zdravotnická škola v Karvině	18	1,24
Střední škola prof. Matějčka v Ostravě	93	6,40
Celkový počet středoškolských studentů	514	35,35
Filozofická fakulta OU	146	10,04
Zdravotně sociální fakulta OU	79	5,43
Pedagogická fakulta OU	203	13,96

Přírodovědecká fakulta OU	35	2,41
Fakulta strojní VŠB-TU	24	1,65
Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB-TU	141	9,7
Fakulta stavební VŠB-TU	31	2,13
Fakulta bezpečnostního inženýrství VŠB-TU	33	2,27
Ekonomická fakulta VŠB-TU	236	16,23
Hornicko-geologická fakulta VŠB-TU	12	0,83
Celkový počet vysokoškolských studentů	940	64,65
Celkový počet všech studentů	1454	100,00

V tab. č. 2 je uvedena základní struktura souboru respondentů z hlediska atributivních proměnných. Z této tabulky vyplývá, že ve výzkumném souboru studentky početně dominují nad studenty a že počet respondentů v pomáhajících oborech a v technických a ekonomických studijních oborech (tj. kontrolní soubor) je přibližně stejný. V kontrolním souboru všechny studentky studovaly ekonomické obory a všichni studenti studovali technické obory. Počet respondentů, kteří nedisponují žádnou dobrovolnickou zkušeností převažuje nad těmi, kteří ji získali.

Tab. č. 2 Struktura souboru respondentů

Proměnná	Úroveň proměnné	Abs. četnost	Rel. četnost
Pohlaví	Muži	402	27,6
	Ženy	1052	72,4
Studijní zaměření	Pomáhající obory	718	49,5
	Technické a ekonomické obory	736	50,6
Dobrovolnická zkušenost	Ne	887	61,0
	Ano	567	39,0
Celkem respondentů		1454	100,0

STATISTICKÁ ANALÝZA VÝZKUMNÝCH VÝSLEDKŮ

Údaje získané administrací výše uvedených diagnostických metod byly sestaveny do databáze. Atributivní proměnné tvoří pohlaví, studijní zaměření a dobrovolnická zkušenost, závisle proměnné reprezentují skóry čtyř použitých diagnostických metod.

V rámci statistické analýzy byla provedena multivariační analýza variance (MANOVA), z níž jsou, vzhledem k možnému rozsahu této studie, vyňata pouze ta nejpodstatnější data. Proto nejsou uvedeny ani výsledky testu homogenity, který prokázal ve všech případech statisticky nevýznamnou varianci, ani aritmetické průměry a směrodatné odchylky proměnných a další výsledky statistické analýzy v případech, kdy hodnoty F nedosáhly statistické significance alespoň na 0,05 hladině významnosti.

V tab. č. 3 jsou soustředěna data, která se týkají pohlaví. Z této tabulky vyplývá, že studentky ve srovnání se studenty vykazují statisticky vyšší úroveň neuroticismu, přívětivosti, altruistického chování, empatického zájmu, přijímání perspektivy, osobního distresu, fantazijní empatie. Studentky ve srovnání se studenty dosáhly nižší úrovně veřejného chování. Výsledky nebyly statisticky významně ovlivněny faktorem sociální žádoucnosti.

Tab. č. 3 MANOVA pro proměnnou – pohlaví

Proměnná	Studentky N = 1052		Studenti N = 402	
	M	SD	M	SD
Neuroticismus (N)	24,36	7,53	20,73	7,66
Přívětivost (P)	30,95	5,54	29,44	5,87
Veřejné chování (PU)	6,30	2,32	7,52	2,57
Altruistické chování (AL)	21,41	2,89	20,01	3,27
Empatický zájem (EC)	17,41	3,44	15,47	3,58
Přijímání perspektivy (PT)	16,78	4,28	15,79	4,42
Osobní distres (PD)	14,30	4,34	11,23	4,80
Fantazie (FS)	15,35	5,67	12,85	6,01

Pokračování tab. č. 3

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Neuroticismus (N)	3127,02	1	3127,02	54,53	0,001
Přívětivost (P)	579,32	1	579,32	18,45	0,001
Veřejné chování (PU)	189,928	1	189,928	34,709	0,000
Altruistické chování (AL)	225,101	1	225,101	24,647	0,000
Empatický zájem (EC)	699,19	1	699,19	59,96	0,001
Přijímání perspektivy (PT)	124,77	1	124,77	7,03	0,008
Osobní distres (PD)	2383,51	1	2383,51	119,72	0,001
Fantazie (FS)	1195,99	1	1195,99	36,40	0,001

Legenda k tab. č. 3 a následujícím tab.: N = počet osob, M = aritmetický průměr, SD = směrodatná odchylka, SČ = součet čtverců, SV = stupeň volnosti, PČ = průměrný čtverec, F = poměr variance mezi skupinami a uvnitř skupin, Sig = hladina statistické významnosti.

V tab. č. 4 jsou uvedena data, která se týkají studijního zaměření. Respondenti, kteří studují pomáhající obory, dosahují ve srovnání se studenty technických a ekonomických oborů statisticky vyšší úroveň otevřenosti vůči zkušenosti, anonymního chování, altruistického chování, krizového chování, empatického zájmu a přijímání perspektivy. Výsledky nebyly statisticky významně ovlivněny faktorem sociální desirability.

Tab. č. 4 MANOVA pro proměnnou – studijní zaměření

Proměnná	Pomáhající obory N = 718		Kontrolní soubor N = 736	
	M	SD	M	SD
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	27,59	6,26	25,45	5,86
Anonymní chování (AN)	11,51	4,71	10,57	4,15
Altruistické chování (AL)	21,42	2,91	20,43	3,20
Krizové chování (DI)	9,48	2,56	8,50	2,70
Empatický zájem (EC)	17,61	3,44	16,15	3,57
Přijímání perspektivy (PT)	17,34	4,24	15,69	4,28

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	645,26	1	645,26	18,12	0,001
Anonymní chování (AN)	118,015	1	118,015	6,017	0,014
Altruistické chování (AL)	59,151	1	59,151	6,477	0,011
Krizové chování (DI)	102,014	1	102,014	15,002	0,000
Empatický zájem (EC)	120,89	1	120,89	10,37	0,001
Přijímání perspektivy (PT)	201,78	1	201,78	11,37	0,001

V tab. č. 5 jsou prezentována data, která se týkají dobrovolnické zkušenosti. Studenti a studentky s dobrovolnickou zkušeností ve srovnání se studenty a studentkami bez této zkušenosti, dosahují statisticky vyšší úrovně extraverze, otevřenosti ke zkušenosti, svědomitosti, anonymního chování, emocionálního chování, krizového chování, empatického zájmu, přijímání perspektivy, empatické fantazie a sociální žádoucnosti. Studenti a studentky s dobrovolnickou zkušeností ve srovnání se studenty a studentkami bez této zkušenosti dosahují statisticky nižší úrovně osobního distresu.

Tab. č. 5 MANOVA pro proměnnou – dobrovolnická zkušenost

Proměnná	Dobr. zkušenost – ano N = 567		Dobr. zkušenost – NE N = 887	
	M	SD	M	SD
Extraverze (E)	33,98	7,15	32,80	7,26
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	28,12	6,29	25,48	5,84
Svědomitost (S)	31,00	7,03	29,82	6,62
Anonymní chování (AN)	11,59	4,81	10,61	4,12
Emocionální chování (EM)	12,06	3,78	10,89	3,62
Krizové chování (DI)	9,50	2,67	8,56	2,60
Empatický zájem (EC)	17,56	3,61	16,43	3,50
Přijímání perspektivy (PT)	17,49	4,35	15,87	4,21
Osobní distres (PD)	13,11	4,72	13,67	4,72
Fantazie (FS)	16,17	5,77	14,11	5,75
Sociální žádoucnost (ŠSŽ)	19,46	4,71	18,46	4,93

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Extraverze (E)	374,46	1	374,46	7,23	0,007
Otevřenost vůči zkušenosti (O)	1430,28	1	1430,28	40,16	0,001
Svědomitost (S)	254,05	1	254,05	5,56	0,019
Anonymní chování (AN)	81,235	1	81,235	4,142	0,042
Emocionální chování (EM)	123,698	1	123,698	9,255	0,002
Krizové chování (DI)	86,424	1	86,424	12,709	0,000
Empatický zájem (EC)	86,58	1	86,58	7,42	0,007
Přijímání perspektivy (PT)	360,46	1	360,46	20,32	0,001
Osobní distres (PD)	194,29	1	194,29	9,76	0,002
Fantazie (FS)	249,83	1	249,83	7,60	0,006
Sociální žádoucnost (ŠSŽ)	208,93	1	208,93	8,88	0,003

V tab. č. 6 jsou prezentována data, která se vztahují k interakci dvou nezávisle proměnných tj. pohlaví a studijní zaměření. Výsledky indikují, že studenti pomáhajících oborů ve srovnání se studentkami pomáhajících oborů vykazují vyšší úroveň extraverze a přijímání perspektivy. Studentky pomáhajících oborů mají však vyšší úroveň přívětivosti než studenti pomáhajících oborů.

Tab. č. 6 MANOVA pro interakci proměnných pohlaví x studijní zaměření

Proměnná	Studentky pom. oborů N = 283		Studenti pom. oborů N = 119	
	M	SD	M	SD
Extraverze (E)	31,93	7,78	33,79	7,68
Přívětivost (P)	29,64	5,85	28,95	5,91
Přijímání perspektivy (PT)	15,63	4,35	17,78	4,60

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Extraverze (E)	338,77	1	338,77	6,54	0,011
Přívětivost (P)	203,78	1	203,78	6,49	0,011
Přijímání perspektivy (PT)	81,08	1	81,08	4,57	0,033

Výsledky pro interakce jiných dvou nezávisle proměnných, tj. pohlaví a dobrovolnické zkušenosti nesignalizují žádné statisticky významné rozdíly ve sledovaných závislých proměnných, a proto zde nejsou uvedeny.

Výsledky interakce zbývajících dvou nezávisle proměnných, tj. studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti, uvedené v tab. č. 7, ukazují, že u studentů a studentek kontrolního souboru mají osoby s dobrovolnickou zkušeností vyšší úroveň svědomitosti.

Tab. č. 7 MANOVA pro interakci proměnných studijní zaměření x dobrovolnická zkušenost

Proměnná	Respondenti kontrolního souboru s dobr. zkušeností N = 369		Respondenti kontrolního souboru bez dobr. zkušenosti N = 349	
	M	SD	M	SD
Svědomitost (S)	30,77	7,27	30,32	6,31

Proměnná	SČ	SV	PČ	F	Sig.
Svědomitost (S)	258,28	1	258,28	5,65	0,018

Výsledky pro interakci všech tří nezávisle proměnných, tj. pohlaví, studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti neindikují žádné statisticky významné rozdíly, a proto nejsou v této studii prezentovány.

DISKUSE VÝSLEDKŮ

Ve výzkumu bylo zjištěno (viz tab. č. 3), že studentky ve srovnání se studenty vykazují statisticky vyšší úroveň neuroticismu, přívětivosti, altruistického chování, empatického zájmu, přijímání perspektivy, osobního distresu a fantazijní empatie. Studentky ve srovnání se studenty dosáhly nižší úrovně veřejného chování. Studenti se od studentů nelišili z hlediska úrovně sociální žádoucnosti.

Dosažené výsledky obecně odrážejí genderové diference. V případě empatických tendencí je však vysvětlení rozdílů v odborné literatuře dosud neuzavřeno (pro přehled viz Hoffman, 1977; Lennon, Eisenberg, 1987), vzhledem k tomu, že není jasné, zda se jedná o reálně existující rozdíly mezi ženami a muži, nebo o artefakty, vyplývající z odlišné percepce vlastního pohlaví a z genderových stereotypů a očekávání. Rozdíly mohou vyplývat i z předsudků, které se uplatňují při sebehodnoticím měření (self-reportu). Např. měření empatie prostřednictvím nonverbálních a vokálních projevů nebo i fyziologická měření empatie obdobné rozdíly mezi muži a ženami neprokázaly (podrobněji viz Mlčák, 2009). Skutečnost, že studentky v komparaci se studenty, a to bez ohledu na jejich studijní zaměření a dobrovolnickou zkušenost, vykazují statisticky nižší úroveň veřejného chování, ale vyšší úroveň altruistického chování rovněž odráží odlišné genderové role mužů a žen. Vyšší úroveň altruismu, která byly zjištěna u studentek patrně souvisí s tím, že ženská role obsahuje normy, které aktivizují spíše intimnější, emocionálnější a odpovědnější formy prosociálního chování (viz např. pečování o blízké osoby), založené na vyšší úrovni empatie i vyšší ochotě k sebeobětování. Naopak vyšší úroveň veřejného chování u studentů může mít afinitu k heroické formě prosociálního chování, kdy muži za přítomnosti publika veřejně a rádi riskují (podrobněji viz Eagly, Crowley, 1986).

Z hlediska studijního zaměření se ukázalo (viz tab. č. 4), že respondenti, kteří studují pomáhající obory ve srovnání s respondenty, kteří studují technické a ekonomické obory bez ohledu na jejich pohlaví, dosahují statisticky vyšší úroveň otevřenosti vůči zkušenosti, anonymního chování, altruistického chování, krizového chování, empatického zájmu a přijímání perspektivy. Tyto výsledky s velkou pravděpodobností odrážejí prosociálně více fundovaný profil osobnosti respondentů, kteří studují pomáhající obory.

Nejzajímavějších výsledků bylo dosaženo z hlediska dobrovolnické zkušenosti (viz tab. č. 5). Respondenti, kteří disponují touto zkušeností ve srovnání s respondenty bez této zkušenosti, a to bez ohledu na pohlaví a studijní zaměření, dosahují statisticky vyšší úroveň extravertze, otevřenosti ke zkušenosti, svědomitosti, anonymního chování, emocionálního chování, krizového chování, empatického zájmu, přijímání perspektivy, empatické fantazie, ale i sociální žádoucnosti. Respondenti s dobrovolnickou zkušeností dosahují také statisticky nižší úroveň osobního distresu. Rozdíly se nepotvrdily pouze u faktoru přívětivosti, což je poněkud překvapující. Dobrovolnická zkušenost se vzhledem k dosaženým výsledkům jeví jako faktor, který poměrně široce diferencuje z hlediska studovaných konceptů. Ukazuje se, že dobrovolnická zkušenost diferencuje dokonce více než samotné studijní zaměření.

Studium interakce pohlaví a studijního zaměření indikuje (viz tab. č. 6), že studenti pomáhajících oborů vykazují vyšší úroveň extravertze a přijímání perspektivy než studentky pomáhajících oborů. Naopak studentky pomáhajících oborů dosahují vyšší úroveň přívětivosti. Zkoumání interakce pohlaví a dobrovolnické zkušenosti nepřineslo žádné statisticky průkazné výsledky. Z hlediska interakce studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti (viz tab. č. 7) se prokázalo, že u studentů a studentek kontrolního souboru mají osoby s dobrovolnickou zkušeností vyšší úroveň svědomitosti. Interakce všech tří atributivních proměnných tj. pohlaví, studijního zaměření a dobrovolnické zkušenosti, jsou statisticky neprůkazné.

Výsledky jsou konzistentní s některými zjištěními, s jinými jsou však poněkud v rozporu. Např. G. Carlo se svými spolupracovníky (Carlo, Okun, Knight, de Guzman, 2005) zjistil u souboru více než 800 vysokoškolských studentů, že dobrovolnictví souvisí se všemi dimenzemi pětifaktorového modelu osobnosti, kromě neuroticismu. Nejvýznamnější spojení dobrovolnictví bylo zjištěno s přívětivostí, poté s extravertzí, následovala svědomitost a otevřenost ke zkušenosti. R. B. Kosek (1995), zjistil spojení dobrovolnictví s přívětivostí a otevřeností ke zkušenosti, G. Elshaug a J. Metzger (2001) zjistili významnou spojitost dobrovolnictví s extravertzí a přívětivostí. Spojení dobrovolnictví s přívětivostí a extravertzí bylo prokázáno konsistentně i v řadě dalších výzkumů. A. M. Omoto and M. Snyder (1995)

dokonce považují kombinaci extravertze a přívětivosti za obecnou pomáhající dispozici. G. Carlo se spolupracovníky se domnívají (Carlo et al. 2005), že vliv těchto osobnostních dispozic na dobrovolnickou aktivitu může být přímý, ale i zprostředkovaný dalšími motivy (tj. postoji, hodnotami, cíli apod.).

Na rozdíl od výše uvedených autorů výsledky této studie neprokázaly žádné rozdíly v dimenzi přívětivosti mezi respondenty s dobrovolnickou zkušeností a bez ní. V ostatních zjištěních jsou výsledky analogické. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že výzkumný soubor respondentů nelze považovat z hlediska dobrovolnictví za homogenní. Respondenti se vzájemně lišili nejen v délce dobrovolnické zkušenosti, ale i v charakteru dobrovolnických aktivit. Do výzkumného souboru byli zařazeny např. respondenti pracující s dětmi či hendikepovanými lidmi, ale i jedinci pomáhající při záplavách nebo osoby působící jako dobrovolní hasiči.

ZÁVĚR

Výsledky studie upozorňují především na význam dobrovolnické zkušenosti, která úzce souvisí s osobnostními rozdíly mezi respondenty, kteří touto zkušeností disponují, a respondenty, kteří tuto zkušenost dosud nezískali. Z výsledků se zdá, že tato proměnná velmi málo interaguje s pohlavím i studijní zaměřeností respondentů. I když z výsledků studie nelze jednoznačně usuzovat na přímočarou kruhovou kauzalitu mezi dobrovolnickou zkušeností a osobnostními dimenzemi, jako reálná se jeví možnost, a to zejména v dlouhodobém vývoje psychologickém pohledu, že prosocialní chování vytváří určitou konfiguraci osobnostních dimenzí a naopak, že určitá konfigurace osobnostních vlastností častěji vede k prociálnímu chování včetně dobrovolnických aktivit.

Studie, která potvrzuje pozitivní souvislost mezi dobrovolnickou zkušeností a žádoucími osobnostními vlastnostmi, implicitně podporuje myšlenku nutnosti zásadní společenské podpory rozvoje dobrovolnických aktivit v České republice, která má relativně malý počet dobrovolníků a projevuje tendenci tuto činnost, na rozdíl od vyspělých západních zemí, poněkud podceňovat. Dobrovolnictví, které reprezentuje rovněž velmi významný ekonomický efekt, je zapotřebí u nás citlivě zavádět do všech sfér veřejného života a především do resortu školství, ve kterém může být tato forma prosociálního chování vysoce efektivní nejen v procesu eliminace nežádoucích jevů (arogance agrese, šikana, nekázeň, drogová experimentace apod.), ale i jako ušlechtilý instrument k mnohostranné kultivaci osobnosti.

LITERATURA

- ALLEN, N. J., RUSHTON, JP. Personality characteristics of community mental health volunteers : A review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 1983, 12, s. 36–49.
- BATSON, C. D. *The altruism question : Toward a socialpsychological answer*. Hillsdale: NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1991.
- HOFFMAN, ML. Personality and social development. *Annual Review of Psychology*, 28, 1977, s. 295–321.
- McCrae, R. R., Costa, PT. Toward a new generation of personality theories: Theoretical context for the five-factor model. In WIGGINS, J. S. (Ed.). *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives*. New York : Guilford Press, 1996, s. 51–87.
- CARLO, G., RANDALL, BA. The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 2002, 31, 31–44.

- CARLO, G., OKUN, M. A., KNIGHT, G. P., DE GUZMAN, M. R. The interplay of traits and motives on volunteering: Agreeableness, extraversion, and prosocial value motivation. *Personality and Individual Differences*, 2005, 38, s. 1293–1305.
- CLARY, E. G. SNYDER, M., RIDGE, R. D. et al. Understanding and assessing the motivation of Volunteers : A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998, 74, s. 1516–1530.
- DAVIS, M. H. Measuring individual differences in empathy: Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social psychology*, 1983, 44, s. 115–126.
- DAVIS, M. H. *Empathy : A social psychological approach*. Boulder : Westview Press, 1996.
- DAVIS, M. H., HULL, J., YOUNG, R., WAREN, G. Emotional reactions to dramatic film stimuli: The influence of cognitive and emotional empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 44, s. 113–126.
- EAGLY, A. H., CROWLY, M.: Gender and helping behavior : A metaanalysis review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 1986, s. 282–208.
- EISENBERG, N., FABES, RA, SPINRAD, TL. Prosocial development. In DAMON, W., LERNER, R., EISENBERG, N. *Handbook of Child Psychology*. 6th. edition. Vol. 3. *Social, Emotional and Personality Development*. New York : J. Wiley 2006, s. 646–718.
- ELSHAUG, C., METZER, J. (2001). Personality attributes of volunteers and paid workers engaged in similar occupational tasks. *Journal of Social Psychology*, 2001, 141, s. 752–763.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha : Testcentrum. 2001.
- KOSEK, R. B. Measuring prosocial behaviors of college students. *Psychological Reports*, 1995, 77, s. 739–742.
- LENNON, R., EISENBERG, N. (1987). Gender and age differences in empathy and sympathy. In Eisenberg, N. (Ed.). *Empathy and its development*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987, s. 195–217.
- MLČÁK, Z. Teoretické aspekty empatie. In Záškodná, H., Mlčák, Z. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: TRITON, 2009, s. 99–148.
- MOWEN, J. C., SUJAN, H. Volunteer behavior: A hierarchical model approach for invenstiganting its trait and functional motive antecedents. *Journal of Consumer Psychology*, 15, 2005, s. 170–182.
- OMOTO, A. M., SNYDER, M. Sustained helping without oligation : Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995, 68, s. 671–686.
- PENNER, L. A. Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: An interactionist perspective. *Journal of Social Issues*, 2002, 58, s. 447–467.
- PENNER, L. A., DOVIDIO, J. F., PILIAVIN, J. A. Prosocial behavior : Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 2005, 56, s. 365–292.
- PENNER, L. A., FINKELSTEIN, MA. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998, 74, s. 525–537.
- RUSHTON, J. P. (1981). The altruistic personality. In Rushton, J. P., Sorrentino, P. M. (Eds.). *Altruism and helping behavior : Social, personality, and developmental perspectives*. Hillsdale : NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1981, s. 251–266.